

شرحی بر رساله هوایی

جامی

نوشته حسینعلی ملاح

-۵-

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پیش از اینکه مطالب مندرج در رساله را نقل کنم ضروری میدانم توضیح بدهم که : هر صدائی که وزن یا دینمی به خود میگرفته در قدیم یک «نقره» (بر وزن شجره) محسوب میشدۀ است - براین اساس ^{شیخ} زن که از یک «ت» و سه «ن» ترکیب میگردد واجد چهار نقره بوده است - یعنی :

ت : یک نقره -

ن : دو نقره .

نن : سه نقره

ننن : چهار نقره

مطالعه درباره چگونگی قرار گرفتن این نقرات را «علم ايقاع» یا وزن شناسی میگفتند.

نکته دیگر اینکه :

میزان بندی یا طرز اجرای این وزنها یا نقرات با توضیحاتی که نویسنده موسیقی یا آهنگساز ضمن اثر خود میداده است عملی میشده است. مثلاً : اگر قطعه‌ای به وزن $\frac{4}{4}$ تألیف میشده است آهنگساز در ابتدای قطعه مینوشه است «چهار ضرب» و با این عنوان نشان میداده است که آکسانها یا تأکیدها و تکیه‌ها و خلاصه ضربهای قوی و ضعیف روی کدام یک از صداها واقع می‌گردیده است.

محض آنکه بتوان وزنهای تصنیف‌های گذشته را استخراج کرد گزیری نیست که به چگونگی وزنهای معمول در روزگاران قدیم و نام هر یک از آنها آشنا شویم . در فصل آینده عبدالرحمن جامی مارا با وزن شناسی متداول در روزگاران گذشته آشنا می‌سازد .

قسم^۱ دوم در علم ايقاع

«چون نغمه عبارت از آوازیست که زمان آن را *فی الجمله* امتدادی باشد ناچار آنرا مبدأ و منتها بی خواهد بود . مبدأ آن را «نقره» خوانند . و چون نقرات متنابع گردد ، از منه متخلله میان آنها محدود خواهد بود و می‌شاید که هر جماعتی از این ازمنه محدوده را ، دوری باشد که چون به آخر رسد باز از سر باید گرفت - و ایراد این جماعت نقرات محدوده‌الازمنه منتظمه - الادوار را «ایقاع» گویند ، و باید که این دورها بر ترتیبی بود که طبع سلیم

۱ - صفحه ۴۴۶ B رساله .

لازم است گفته شود : بهنگامی که مطالعه نسخه موجود در کتابخانه استاد محترم آقای مجتبی مینوی دنبال میشد توفیق مطالعه نسخه خطی موجود در کتابخانه سلطنتی تهران نیز برای این بنده بدست آمد و از این فصل هر کجا که ضرورت پیدا کند نسخه بدل را نیز ذیل صفحات باعلامت «نسخه ت» ثبت خواهم کرد .

ادراک تساوی ازمنه وادوار آن تواند کرد برمثال اوزان شعر که جماعتی از حروف متخر که وساکنه ترتیبی خاص داده اند که طبع سلیم بی تأمل و تقطیع ادراک وزن آن تواند کرد .

فصل

«هر زمان که متخلل گردد میان دونقره است - یا از آن قبیل خواهد بود که در میان ایشان گنجائی^۱ نقره لحنیه دیگر نباشد و آن را زمان «ا» خوانند و مقیاس سایر ازمنه آنست که کمیت امتداد آنها را قیاس بهوی تقدیر میکنند و یا ضعف آن خواهد بود و آن را زمان «ب» گویند = و یا ثلثه امثال آن و آن را زمان «ج» گویند = و یا اضعاف آن و آن را زمان «د» خوانند = و یا خمسه امثال آن ، و آن را زمان «ه» گویند .

و زمان «ا» تنها ، قلیل الاستعمال است زیرا که بواسطه قرب نقرات از اعتدال بیرونست ، و همچنین زمان «ه» را اعتبار نکرده اند زیرا که چون زمان «ه» میان دونقره متخلل گردد امکان آن هست که نزدیک استماع نغمه مسموعه از نقره ثانیه صورت نغمه مسموعه از نقره اولی از سامعه زایل گردد ، و تألیف بین النغمتين وجود نگیرد .

پس معتبر به زمان ؛ «ب» و «ج» و «د» است .

توضیح اینکه :

هر صدای موسیقائی واجد کشش یا امتداد یا زمانی است - کوتاه ترین کشش یا امتداد یک صدا را ، در قدیم واحد زمان نام گذاری کرده و عالمت «الف» را برای آن اختیار کرده اند . (برخلاف امروز که واحد زمان مساوی نوت گرد و بلندترین امتدادهاست)

۱ - در هردو نسخه بهمین نحو نوشته شده که کاملا درست است و مراد همان لفظ گنجایش متدائل امروز ماست .

بنابراین^۱ :

واحد زمان = نه → م

دو بار و صد زمان = ب → م

سه بار و صد زمان = ج → م

چهار بار و صد زمان = د → ئ

پنج بار و صد زمان = ئى → م

نکته قابل ملاحظه در وزن شناسی قدیمی اینستکه : قدمای بجای اینکه برای هر ضرب امتداد یا کشی قابل باشند به زمان میان دو ضرب اهمیت میداده اند .

مثال : اگر گفته شده که زمان میان دو نقره مساوی حرف «الف» است آن دونقره یا آن دوضرب را با نوت چنگ باید نشان داد زیرا مراد زمان میان آن دوست نه کشش یا زمان خود نقرات .

از میان این زمانها زمان «الف» را پسبب آنکه به تنهاei کمتر مورد استفاده قرار میگرفته و زمان «هه» را بخطاطر آنکه اجرای آن اشکالاتی داشته است حذف کرده اند و فقط سه زمان : ب - ج - د - را معتبر دانسته اند .

۱ - در ترجمه روسی معادل آنالیز بوجه ذیل داده شده است :

ئىن (ئىن) = م

ئىن (ئامى) = ئ

ئىن (ئانى) = ئا

ئىن (ئانانى) = ئا

فصل^۱

«هر دو حرف متتحرك که متعاقب را «سبب ثقيل» گويند، چون : تن(tana) و يك متتحرك و يك ساكن را «سبب خفيف»، چون : تن(tan) - و دو متتحرك و يك ساكن را «وتده»، چون : تن(tanan) - و سه متتحرك و يك ساكن را «فاصله»، چون : تتنن(tananan) -

و هر جماعت نقرات که هست، يا از منه متخلله ميان آنها متساوي اند و آن را : «ايقاع موصل» خوانند، و يا متفاصله^۲ و آنرا : «ايقاع مفصل» گويند.
«اما موصل» : اگر زمان همه (ا) باشد چون زمانهاي که متخلل ميان نقرات اسباب ثقال است (يعني سبب های ثقيل که از چندین (tana) تشکیل می-

شوند) آن دا «سریع الهزج» خوانند. چون :

واگر زمان همه (ب) باشد چون زمانهاي متخلل ميان نقرات اسباب خفاف (يعني سبب های خفيف مانند : (tan) آنرا : «خفيف الهزج» گويند - چون : تن - تن - تن

واگر زمان همه (ج) باشد چون زمانهاي که ميان تا آت او تاد است (يعني (ت) هائي که در وتد هاست مانند : tanan) در مثل :

آنرا «خفيف ثقيل الهزج» گويند.

واگر زمان همه (د) باشد چون زمانهاي که ميان مبادى فواصل است (يعني ابتداي هر فاصله مانند : tananan) آنرا «ثقيل الهزج» گويند، چون :

تتنن تتنن تتنن آن آن آن

۱ - صفحه B ۴۴۶ رساله.

۲ - در رساله حاضر متفاصله و در نسخه (ت) متفاصله.

واما «مُفَصَّلٌ» آنستکه: ازمنه‌ایها متفاوت باشد و آن بحسب تعداد ازمنه‌ای که دور آن دو دو باشد یا سه یا چهارچهار یا زیادت و بحسب تنوع اختلافات آن، که بعضی (ا) باشد و بعضی دیگر (ب) یا (ج) یا (د) یا غیراین از صور محتمله، اقسام بسیار میتواند بود که تفاصیل آن طولی دارد و متفطن^۱ لبیب به تأمل صادق، استخراج آن میتواند کرد.»

فصل^۲

چون اصول ایقاع بروجه کلی معلوم شد، اکنون در تفاصیل بعض صور جزئیه آن که پیش این طایفه چه در عرب و چه در عجم مستعملست شروع می‌رود و آن بر انواع است.

۱- ثقلیل اول

زمان دور آن برای زمانی بود که در آن به هشت سبب ثقلیل تلفظ توان کرد، مشتمل بر شانزده نقره، و ارکان آن: دو و تدست و یک فاصله و یک سبب خفیف و بازیک فاصله. چون: تتن تتن تتن تتن - بروزن، مفاععن فعلن مقتلعن.

توضیح:

در روزگار ما یک جمله موسیقی را ازلحاظ کشش اصوات بدواحدهای مساوی تقسیم می‌کنند که هر واحد را «میزان» مینامند - این میزانها معرف وزن یا دیتم آن جمله موسیقی هستند - در قدیم بجای این واحدها یک (دور) که عبارت از مجموع اوزان یک جمله موسیقی است ملاک تشخیص وزن آن قطعه قرار میگرفته است مانند همین ثقلیل اول که بوجه ذیل تعریف می‌شود.

۱ - متفطن دانسته نشد - لبیب بمعنای زیرک و خردمند است - از فحوای کلام هویداست که مراد محقق و پژوهنده خردمند است.
۲ - ۴۴۴ B نسخه حاضر.

و معناد آنست که صاحب لحن، از جهت حفظ از منه ایقائی و تساوی ادوار آن، بدست یا به آلت دیگر، در مقابل نقرات لحنیه، نقرات غیر لحنیه می آرد و با عدد کاری، و آن بر محافظت از منه ایقاعی و ادوار آن قادر بود (یعنی ضربها را با کف زدن یا کویندن پر یک آلت ضربی و یا پاشمردن اعداد حفظ کنند).

و معهود چنان بود که آن نقرات مقرر و به نقرات اوایل^۱ ارکان بود
و این طایفه بحسب همارت، اکثر آنها را اسقاط می‌کنند و در ضرب دایره،
بردو نقره یا بیشتر اقتصار می‌نمایند و می‌باید که آن نقرات را در تخيّل دایره
و تصویر آن مدخل بیش از نقرات دیگر باشد و آنرا «ضرب اصل» گویند؛ پس^۲

١ - نسخة حاضر اقابيل - ونسخة (ت) : اوائل .

٢ - نسخة حاضر : بـ .

به «تا» هر یک از اوتاد و فواصل و سبب ، یک نقره مفرون میگردانند و باقی را زمان میسازند.

(مراد اینستکه: نوازنده‌گان دف و تنبک یا (ضرب) اکثر نقره‌ها را در موقع نواختن حذف می‌کنند و فقط سرسر بهارا مینوازنند یعنی منحصراً (تاهای) اتابین (یعنی ضرب‌های قوی) را ملاک حفظ دیتم قرار میدهند - از این‌پر و «تفیل اول» را «ضرب اصل» هم می‌گویند و این ضرب اصل بر بنیاد آنچه که نوازنده‌گان سازهای ضربی اجرا می‌کنند دارای پنج واحد است که صاحب رساله آن را نیز «نقره» دانسته است .)

«پس نقرات پنج باشد و می‌شاید که به نون‌های متحرک این الفاظ نیز نقرات مفرون گردانند - پس حروف این دایره سه نوع بود : تآات (یعنی تها) و آنرا عمدۀ حرکات گویند - و نونات ساکنه (یعنی نون‌های ساکن) و آنرا عمدۀ سکنات خوانند - و نونات متحرک که ، و آنرا مدرجات^۱ خوانند - اگرخواهند نقرات بدان مفرون گردانند و آن در آلات ذوات‌النفع پاشد (یعنی سازهایی که قادر بنواختن الحان و نغمه‌ها هستند) و اگرخواهند ادراج کنند و آن در آلات ذوات‌النفع پاشد (یعنی سازهای ضربی) چون دف و کف و غیره‌ما - و ضرب اصل ، در آن دونقره داشته‌اند ، بعضی گویند که آن نقره ثالثه و خامسه است از نقرات خمس ، و بعضی گویند که آن نقره مفرون بحرکت سوم^۲ است از فاصله^۳ اولی و نقره مفرون بحرکت اولی از فاصله دوم^۴ و مختار آنست که به‌اول هر کلمه از کلمات خمسه ، نقره مفرون گردانند تا هیچ کلمه از آن خالی نباشد و در خیال دویی موزون منطبع شود - و بر تقدیر قول «مختار» میان نقره^۵ اول و ثانیه و میان ثانیه و ثالثه زمان «ج» پاشد - و میان ثالثه و رابعه زمان «د»^۶ .

۱ - نسخه ت : مدادجات .

۲ - هردو نسخه سیم است .

۳ - نسخه ت ، قافله .

۴ - در نسخه حاضر بعداز فاصله (اولی) مضاف که زاید است .

۵ - نسخه حاضر «میان اوتالی و ثانیه » .

۶ - نسخه حاضر «ط» که بی‌معناست - نسخه ت : «د» .

و میان رابعه و خامس زمان «ب» و اگر دور^۱ عود کند^۲ میان خامس^۳ و اولی زمان «ج» - واهل عجم این دور را ورشان^۴ گویند.

۵۳ - ثقیل ثانی

«زمان آن مساوی زمان ثقیل اول است، وارکان آن : دو و تد، و سبب^۵ خفیف، و باز دو^۶ و تد و سببی خفیف - چون : تتن تتن قن - تتن تتن قن (tanan - tanan - tan tanan - tanan - tan) بروزن : مفاعلن قع مفاعلن قع.

بناء هریک از اوتاد و اسباب یک نقره مقرر گرداند - و (ج)^۷ میان نقره اول و ثانیه - و میان ثانیه و تالث زمان (ج)^۸ باشد - و میان ثالثه و رابعه زمان (ب) و میان رابعه و خامس (ج)^۹ - میان خامس و سادسه زمان (ج)^{۱۰} و میان سادسه واولی، اگر دور عود کند زمان (ب) - پس در این دور^{۱۱} زمان دا^{۱۲} مفقود بود، و بعضی از اهل عمل یک نقره بحر کت اولی از وتد اول، و

۱ - نسخه حاضر : در .

۲ - نسخه حاضر : کنند.

۳ - نسخه حاضر : «خامس اولی وزهان (ط)» که مشوش است.

۴ - طرز تلفظ این کلمه در ترجمه روسی Verchân ثبت شده - گویا که بمعنای کبوتران است درست باشد *Varachân*

۵ - در نسخه حاضر محفوظ است .

۶ - نسخه (ت) : سهی جامع علوم انسانی

۷ - نسخه (ت) دهر .

۸ - نسخه (ت) و نسخه حاضر «ح» و در ترجمه روسی (ج) که درست تر است .

۹ - در نسخه (ت) : «میان نقره اولی و ثانیه و تالثه زمان «د» باشد ». در ترجمه روسی «ج» که درست تر است .

۱۰ - ۱۱ - در هر دو نسخه «د» است و در ترجمه روسی «ج» که درست تر است .

۱۲ - نسخه حاضر «و» - ضمناً لازم است توضیح داده شود که هر چند ضرب که با یک فاصله یاسکوت از یکدیگر جدا شوند یک دور محسوب میگردند.

۱۳ - نسخه حاضر «د» نسخه (ت) ، (۱) .

یک نقره بحرکت ثانیه از وتد رابع، مفرون گردانند و آن را «ضرب اصل»
گویند.

توضیح:

بنابرآنچه نقل شد «نقیل ثانی» مشخصاتی بنحو ذیل داشته است:

- ۱- آنین سه شش شش شش شش آن
- ۲- لداری سه و تر و تر خیز و تر و تر خیز
- ۳- آمیل سه سنا علن نون سنا علن نون
- ۴- وزن عرضی سه ۸ ۸ ۸ ۸ ۸
- ۵- زانها سه حج ج ب حج ح ب
- ۶- نداده زست سه ۳ ۳ ۲ ۳ ۲ بجه و فزو
- ۷- نداده زمره سه تارل تارل تارل تارل تارل
- ۸- بجه مری و قعن ریب از سکست (از جه هست)

واما اینکه در رساله نوشته شده «بعضی از این عمل... الى آخر» اگر
بجای افزودن یک نقره به وتدها، یک نقره یا یک چنگ به سبب خفیف اولی و
دومی اضافه کنیم ضرب اصل بوجه ذیل استخراج میگردد

۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ ۳ → ضرب اصل

همانطور که ملاحظه میشود ضرب اصل مرحله تکامل یافته نقیل ثانی است
و میان نوازنده‌گان آلات ضربی متداول بوده است.

۱۳- خفیف ثقیل

«دور آن نیز مساوی دور ثقیل^۲ اول بود ، وار کان آن هشت سبب است، یک سبب خفیف و یک سبب ثقیل ، برین ترتیب تا هشت تمام شود - چون : تن تن تن تن تن تن - بروزن - فاعلُ فاعلُ فاعلُ فاعلُ - و ضرب اصل درین دور دونقره است ، یکی نقره اولی از سبب اول ، و دوم نقره اولی از سبب سابع . و روشن است که درین دور^۳ چهار زمان «ب»^۴ موجود است و هشت زمان «ا»^۵ بر تقدیر اعاده دور -

و دوزمان (ج) و (د) (یعنی نوتهاي سياه نقطه دار و سفيد) درین دو مفقودند و بعضی در وجه تسمیه أدوار ثقال چنین گفته اند : چون زمان «د» اطول ازمنه است و به اول مخصوص ، آنرا ثقیل اول گفتند ، و چون زمان «ج» که اقصر است از زمان «د» و اطول از زمان (ا) و (ب) مخصوص است به ثانی آنرا ثقیل ثانی گویند - و چون زمان (د) و (ج) هردو مفقودند در ثالث ، آنرا خفیف ثقیل گویند - »

توضیح :

بنابرآنچه نقل شد خفیف ثقیل مشخصاتی بنحو ذیل داشته است :

پرتاب جامع علوم انسانی

۱ - در نسخه حاضر شماره محفوظ.

۲ - ثقیل اول واجد شانزده نقره بود که در خفیف ثقیل نیز تعداد نقرات شانزده نقره است .

۳ - در نسخه حاضر «دو»

۴ - در نسخه ت : محفوظ .

۵ - در نسخه ت : محفوظ .

- ۱ - آتاین سه تُن تُن تُن تُن تُن تُن
 ۲ - اسباب سه خسنه تُسیں خسنه خسنه خسنه خسنه خسنه
 ۳ - آمیل سه نا علی نا علی نا علی نا علی
 ۴ - زرین رُبی سه - - ۸۸ - - ۸۸ - - ۸۸
 ۵ - زبانها سه ب درجه ب درجه ب درجه ب درجه
 ۶ - تهارهه سه ۲ ۴ ۶ ۸ ۱۰ ۱۲ ۱۴ ۱۶
 ۷ - خوبی هی سه ترمه زنده

۸ - بکسر رسمی و میمن کسر رسمی رسمیست (از قبیره است)

همانطور که ملاحظه میشود خفیف تغییل وزنی بوده است که در هر میز آن آن چهار سیاه قرار میگرفته و بنابراین چهار ضربی بوده است. و نونهای سفید و سیاه نقطه دار یعنی واحدهای (ج) و (د) در آن مذکوف است.

پرسال جامع علوم انسانی

۴- رمل

«زمان آن برابر زمانی است که در آن به^۱ شش سبب تغییل تلفظ کنند، مشتمل بردوازده نقره، وارکان آن: چهار سبب خفیف است و یک فاصله. چون: تن تن تن تن تن تن - بروزن: مفعولاتن فعلن - و نقرات آن پنج^۲ باشد و ضرب

۱ - در نسخه (ت) مذکوف.

۲ - نقرات رمل دوازده عدد است. بر مبنای آنچه مترجمان روسی استنباط کرده اند هر آد از پنج نقره تأکید یا ضرب قوی است که روی اولی و پنجمی قرار چگونگی این موضوع را در توضیح هر بوط به رمل مطالعه خواهید فرمود.

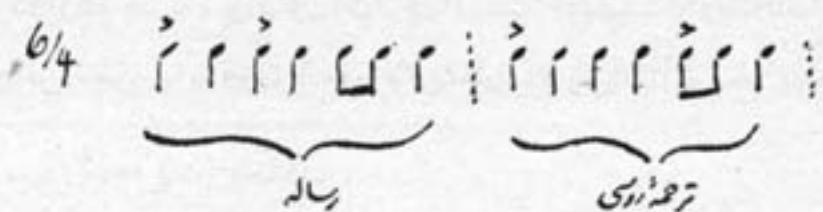
اصل در آن ، نقره اولی و نقره خامسی .

توضیح :

بنابرآنچه نقل شد دمل مشخصاتی بنحو ذیل داشته است :

- ۱- اتابین سه تون تون تون تون
- ۲- زیب زیم سه خست خست خست خست نامده
- ۳- آمیل سه مف علا تون فیعنی
- ۴- وزن عرضی سه - - - - -
- ۵- زانها سه ب ب ب ب درجه + ب
- ۶- قدر ازترست سه ۲ ۴ ۶ ۸ ۱۰ ۱۲
- ۷- ضربی صیغه سه ترکی سه پنجم
- ۸- سکه هشتی و تیس ریب از شصت (لز چپ برست)
اکتا اکتا اکتا اکتا

علامت آکسان که نشان دهنده ضربهای اصلی است طبق نوشته رساله روی
نونهای اول و سوم قرار میگیرد ولی مترجمان روسی آکسانها را روی سیاه اول
و نخستین چنگک نهاده اند - چنانچه این دور را یک واحد یا یک میزان موسیقی
فرض کنیم میزان $\frac{6}{4}$ بدست می آید که هم‌اکنون نیز در بعض از روستاها پایه
اصلی یکنوع رقص‌های دسته جمعی است و نشان دهنده یورش و حمله سپاهیان
است .

تردیدی نیست که این وزن را میتوان بصورت $\frac{4}{2}$ نیز نوش特 درینصورت
آکسانها روی نوتهای اول و سوم و پنجم قرار میگیرد - ولی آن حالتی را که از

رمل خواستاریم بدست نخواهیم آورد - بنظر اینجانب استنباط مترجمان روسی در تعیین محل آکسانها صحیح تراست .

۵- مضاعف رمل

دزمان آن ضعف زمان رمل است و نقرات آن بیست و چهار ، پس ازمنه و نقرات آن مثل و نصف ازمنه و نقرات ثقیل اول^۱ باشد وار کان آن : دو فاصله ، و شش سبب خفیف ، و باز یک فاصله در آخر - چون :

تَنْنَ تَنْنَ تَنْ تَنْ تَنْ تَنْ تَنْ تَنْ
tananan tan tnn tan tan tan tan tananana tananana

بروزن : متفاوت‌ترن مفعولن مفعولن فعلن - و ضرب اصلش تاء فاصله اولی و تاء سبب سادس بود - و بعضی از متاخرین ضرب اصل این دایره را چهار نهاده‌اند «تاء سبب اولی و تاء سبب ثالث و تاء سبب رابع و تاء فاصله اخیر، و این را دایره چهار ضرب نام کرده‌اند واکثر^۲» بسايط و عمل‌های عجم برین وزن است .

توضیح :

بنابرآنچه نقل شد ، مضاعف رمل مشخصاتی پنهوذیل داشته است :

-
- ۱- ثقیل اول از شانزده نقره تشکیل می‌شود و چون مضاعف رمل از مثل یعنی شانزده به اضافه نصف یعنی هشت نقره تشکیل می‌گردد بنابراین از لحاظ تعداد نقرات می‌شود ۲۴ نقره ولی اتنین آن مطابقت ندارد .
 - ۲- قسمتی که در گیوه قرار گرفته در نسخه حاضر محفوظ است .

۱ - اتاين سے شن شن شن شن شن شن شن شن

۲ - فہل دیس سے ماصد ماصد خب خب خب خب خب نامد

۳ - امايل سے شنا علئن شن علن من علن نعن

۴ - وزن عرضی سے ده ده ده ده ده ده ده ده

۵ - زمانها سے درپت پت درپت پت ب ب ب ب ب ب درپت پت

۶ - تعداد فرات سے ۴ ۸ ۱۰ ۱۲ ۱۴ ۱۶ ۱۸ ۲۰ ۲۴

۷ - ضربی صیغہ سے تاریں شنین بب زن جن زن

۸ - سچا مرتعی دین رجب لر منجھت (از جپ برہت)

تمام این دور را میتوان واحدی برای حفظ وزن یک قطعهٔ موسیقی بشمار آورد و بهمیزانهای $2/4$ تقسیم کرد ولی آکسانها را طبق دستور صاحب رساله بکار برد.

٦- خفیف رمل

«مدار آن برده زمان است وارکان آن یک سبب خفیف و یک وتد و باز یک سبب خفیف و یک وتد چون : تن تن تن تن - بر وزن : فاعلن فاعلن و ضرب اصل آن نقره اولی است از سبب اول و نقره اولی از وتد آخر^۱.»

٦ - نسخة حاضر: اخير.

توضیح :

- ۱ - آنین سه تُن تُن تُن
- ۲ - بب وند سه خُن وند خُن وند
- ۳ - آعل سه نا عُن فا عُن
- ۴ - وزن عرضی سه - - - -
- ۵ - زمانها سه ب ا+ب ب ا+ب
- ۶ - تعداد مرتب سه ۲ ۵ ۷ ۱۰
- ۷ - فربارستا سه تاک تاک
- ۸ - کوهری (از هفت پیش تا هفت پیش) م دا م دا م دا

اگر بخواهیم این دور را بشیوه خط موسیقی به میزانهای تقسیم کنیم ناگزیریم زمانهای (ب) یعنی نوتهای سیاه را بدزمان (ج) یعنی سیاه نقطه‌دار تبدیل کنیم - دراینصورت میزان $\frac{8}{6}$ بدست خواهد آمد: *فریز*

م دا م دا پنال م دا م دا $\frac{8}{6}$

و با بهمان صورت که هشت نگاهداریم و میزان دو ضربی درست کنیم با این تفاوت که چنگهارادولاقنگ و سیاههای دوم و چهارم را چنگ نقطه‌دار فرض نمائیم.

۷ - هزج

صاحب ادوار گفته که زمان دور آن مساوی زمان خفیف دمل است و ارکان آن : تون تون تون بروزن : فولون فولون - و ضرب اصلش نقره اولی است و نقره نون وند ثانی - و بعضی گویند که هر دو دور هزج مساوی یک دور از دمل که دوازده نقره است باشد ، پس هر یک از دور وی شش نقره باشد پرین

صورت : تئنن تن - بروزن : فعالتن - وبعضی اهل عمل این دایره را «چنبر» گویند».

توضیح وجه نخستین :

- ۱- آتاپن → سَنْ سَنْ سَنْ
- ۲- هسبولاده → وند خب وند خب
- ۳- آمیل سه فُرْ لُنْ نُور لُنْ
- ۴- وزن عرضی سه - - -
- ۵- زمانهای (اچ) ب (اچ) ب
- ۶- تعداد روزات سه ۵ ۸ ۱۰
- ۷- فربایی صبا سه تاول

۸- سکع مردمی (لزج پرست)
پرو شکاوه علوم انسانی و تحقیقات اسلامی
پرستال جامع علوم بشریات

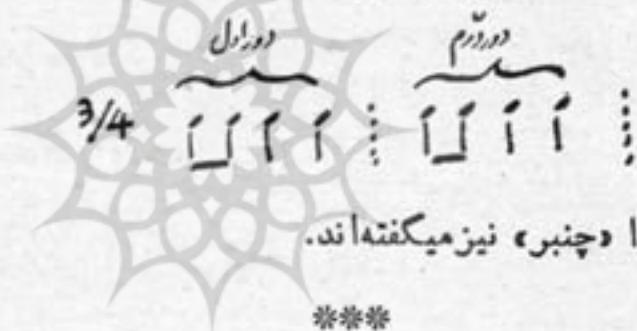
اگر بخواهیم بشیوه خط موسیقی به میزانهای تقسیم کنیم ناچار باید بنحوی که درخفیف دهل عمل کردیم زمانهای (ب) را (ج) یعنی سیاه نقطه‌دار فرض کنیم.

۳۱۳۱ ۳۱۳۱ ۳۱

و یا اینکه چنگها را دولاچنگ و نوتهای اول و سوم را چنگ نقطه‌دار فرض نمائیم دراینصورت میزان دو ضربی ساخته میشود.

وچه ثانی :

- ۱- آتائین سے سُنْسَنْ سُنْ
- ۲- آعِل سے فَعْلَةُ تُنْ
- ۳- مَالِكُوبِ سے مَاصِدْ حَبْتِ
- ۴- وزن عرضی سے - - - -
- ۵- زَعْبَهَا سے دَلْبَهْ بَهْ
- ۶- تَعْدَادَ لَرَاتْ سے ۳
- ۷- سُجَّهْ مَرْبِيْ (از جب بربت)

این وزن را «چنبر» نیز میگفته‌اند.

۸- چهار ضرب پژوهشکاوه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

«دور آن مساوی دور^۱ زمان ثقیل رمل است یعنی بیست و چهار نقره ، وارکان آن شش فاصله است برین صورت : تُنْنَنْ تُنْنَنْ تُنْنَنْ تُنْنَنْ تُنْنَنْ بر وزن : متفاصلتن متفاصلتن متفاصلتن - و ضرب آن چهار است ، ضرب اول بر تاء فاصله اولی^۲ - و ضرب دوم بر تاء فاصله چهارم و ضرب سیم بر تاء فاصله پنجم و ضرب چهارم بر نون دوم فاصله پنجم - و با تأمل باقی حرکات فواصل را بازنمایند - و گاه باشد که آنرا مضاعف سازند تا چهل و هشت نقره شود ، و گاه

-
- ۱- نسخه حاضر، زمان دور ثقیل رمل.
 - ۲- نسخه حاضر مضاف: (واقع میشود).

باشد که آنرا نیز مضاعف سازند تا نود و شش شود و درین دو دور زمانهای میان نقرات را نیز مضاعف سازند تا در اینها هم چهار ضرب مسموع شود واستخراج دور^۱ آن مفوض بطبع سلیم است .

توضیح :

- ۱- آمین سے شُنْ شُنْ شُنْ شُنْ شُنْ شُنْ
- ۲- فَرِيل سے ناصہ ناصہ ناصہ ناصہ ناصہ ناصہ
- ۳- اُعْلَم سے مُسْنَا عَلَّمْ مُسْنَا عَلَّمْ مُسْنَا عَلَّمْ
- ۴- فَرِيزْ عَرْضَى سے ۸۸-۸۸-۸۸-۸۸-۸۸-۸۸
- ۵- زَيَارَة سے دَاهِبْ دَاهِبْ دَاهِبْ دَاهِبْ دَاهِبْ دَاهِبْ
- ۶- تَذَكَّرَات سے ۲۴ ۱۲ ۸ ۱۶ ۲۰ ۲۴
- ۷- ضَرِبَاتِ اَصْطَافِ سے تَادِل تَادِل نَوْم
- ۸- سُجَّدَاتِ اَرْضَى (از پیغمبرت)

پروشاوه علم اسلامی و مطالعات فرقہ سنی

نکته‌ای که سزاوار تذکار است محل قرار گرفتن ضربهای اصل است که در روزگار ما علامت ضرب قوی روی اولین نوت هرمیزان چهار ضربی واقع میشود در صورتی که در چهار ضرب فوق بنحو دیگری قرار گرفته است .

۹ - فاختی

دو آن بر دو قسم است ، قسم اول آنکه^۲ : بر بیست زمان میگردد و مرکب

۱- نسخه حاضر، محدود. ۲- نسخه حاضر، انک.

از چهار فاصله و دو سبب ، و می‌شاید که یک سبب خفیف را بر فواصل مقدم دارند و یکی در میان ایشان باشد چون : تن تتنن تتنن - تن تتنن تتنن - بروزن : مفتعلن فعلن مفتعلن فعلن - و می‌شاید که هر سببی را در میان دو فاصله نهند ، چون :

تتنن تن تتنن - تتنن تن تتنن - بروزن : فعلاتن فعلن - فعلاتن فعلن -
و قسم دوم آنکه : برده زمان میگردد ، مرکب از یک سبب خفیف و یک وتد ، و باز یک سبب خفیف و یک وتد ، چون : تن تتنن - تن تتنن - بروزن :
فاعلن فاعلن .

وبعضی گفته‌اند : مرکب از یک سبب خفیف و دو فاصله ، چون : تن تتنن
تتنن - بروزن : مفتعلن فعلن .

توضیح :

وجه نخستین :

۱- آنین سے ہن شن شن شن شن شن شن شن

۲- ہمکه رب سے خنہ پیدہ ناصہ خنہ خنہ خنہ ناصہ

۳- اصل سے نہ تین نین نین نین نین نین نین نین نین نین

۴- وزن ہر جی سے ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

۵- زماں سے ب ب دلہ ب دلہ ب دلہ ب دلہ ب

۶- تعداد مرتب سے ۲۰ ۱۶ ۱۲ ۱۰ ۶ ۲

۷- سنجھ رسمی (از چپ براست)

۶۵

۸- وجه ثانی : (يعنى يك سبب خفيف ميان دو فاصله) (از چپ بر است) :

۵/۴ ۲ ۳ ۲ ۳ ۲ ۳ ۲

۹- وجه ثالث :

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸
۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸
Tān Tā nān Tā nā nān

در صورتی که زمانهای (ب) اول و (ب) سوم را (ج) یعنی سیاه نقطه دار اختیار کنیم وزن ۶/۸ بدست می آید .

۱۰- وجه رابع :

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸
۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸
Tān Tā nān nān Tā nā nān

که مکرر آن همان وزن ۵/۴ را متبدار به ذهن می سازد.

۱۰- دور ترکی

دو آن بر چهار قسم است . اول : «ترکی اصل جدید» . و آن بیست نقره است و الفاظ^۱ آن چهار فاصله است در میان دو سبب خفیف چون :
تن تن تن تن - بروزن متفعلن منفاعلن^۲ فعلاتن -
دوم^۳ : ترکی اصل قدیم : و آن بیست و چهار نقره است ، والفالاظ^۴ آن الفاظ^۵ ترکی اصل جدید است بازیادتی يك فاصله بعد از سبب خفیف اخیر ،

۱- در نسخه ت ، الفاض .

۲- در هر دو نسخه متفاعلن ثبت شده که نادرست است و درست آن متفاعلتن است

۳- در نسخه حاضر ، محنوف .

۴ و ۵- نسخه ت ، الفاض .

چون : تن تنهن تنهن تنهن تن بر وزن : مفععلن متفاعلن فعلان فعلن -

سوم: «تر کی خفیف»؛ و آن دوازده نفره است برین ترتیب: تن تن تن تن
تن تن - بروزن فعلن فعلن (بسکون عین در رکن اول و بکسر آن در دو
رکن دیگر) و ضرب^۱ آن سه است: بر (تاء) سبب اول^۲ و بر (تاء) هر یک
از فاصلتین .

چهارم - «تر کی سریع» : و آن شش نفره است مشتمل بر دو و تد ، چون
قفن تنن پروزن : مقاعلن - و در آن دو پسر بست بر (تاه) این و تدین .»

توضیح:

الف - تركي اصل جديد :

- ۱ - آنہیں سے تین تین تین تین تین تین

۲ - ابوبدراللہ خیث پبلہ عاصمہ ناصمہ خفیت

۳ - اعلیٰ مفت بیعنی سنا علیق بولا شن

۴ - درجن عرضی سے پڑھ کر خلاصہ کرنے والے و مطابقت فراہم کریں ۔

۵ - زمانہا سے ب دوستی میں جایا ہے ب دوستی میں ب دوستی میں ب دوستی میں ب

۶ - تعداد فراتر سے ۲ ۶ ۱۰ ۱۴ ۱۸ ۲۰

۷ - بخوبی (از چپ پڑت)

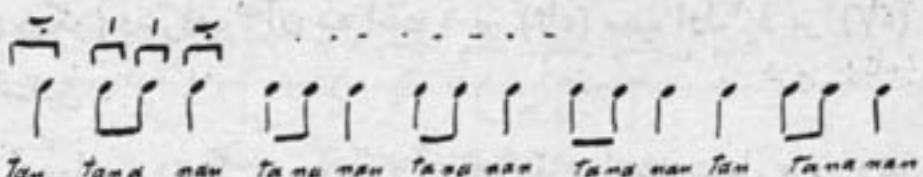
ପ୍ରମାଣିତ କାନ୍ଦିଲା

۱ - نسخه ت: ضرب آن.

^٢ - نسخة حاضر: هضاف: « وبر تاء سبب أول ».

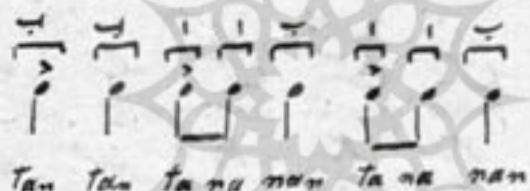
ب - ترکی اصل قدیم :

این دور کا لا شبیه تر کی اصل جدید است با اضافہ شدن یک (تمن) بد۔ آخر آن و بهمین سبب تعداد نقرات آن بیست و چهار نقرہ است - بخط موسيقی (از چپ براست).

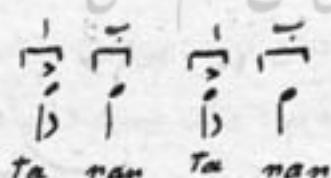
ج - ترکی خفیف

مشخصات این ضرب هم از قبیل اثانین و اسباب و فواصل و افاضیل و وزن عروضی و زمانها و تعداد نقرات مانند سایر وزن‌ها که بدست داده شده قابل ثبت است در اینجا ترکی خفیف پخته موسیقی نشان داده می‌شود:

د - ترکی سریع

ترکی سریع از دو و تد تشکیل میشود و مشخصات آن باملاحظه جدولهای قبلی آشکار میگردد. بخطوط هوسیقی چنین است:

三

١١ - مخمس

وآن^۱ سه قسم است - قسم اول : «مهم، کبیر» و آن شانزده نفر است

۱ - در نسخه حاضر « ده » هضاف.

منقسم بر چهار و تد و دو سبب خفیف ، برین ترتیب : تتن تتن تن تتن تن - بروزن : مفاععلن فع مفاععلن فع - و آن را سه ضرب بود و بر (تاء) و تداول و وتد ثالث و وتد رابع.

«دوم: مخمس اوسط» : و آن هشت نقره است نصف مخمس کبیر ، چون : تتن تتن تن - بروزن: مفاععلن فع - و ضروب آن سه است به تآت (یعنی تهای ارکان).

«سوم: مخمس صغیر» - و آن چهار نقره است چون : تتنن - بروزن فعلن - و ضرب آن بر تاء فاصله است ..

توضیح :

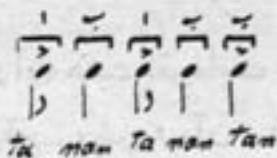
الف - مخمس کبیر :

- ۱- آماضن سه تتن تتن تتن تتن
 - ۲- بب زعد سه و تر و تر خست و تر و تر خست
 - ۳- ها علی سه معا علن فع لسا علن فع
 - ۴- وزن مردی سه م- م- م-
 - ۵- زمانها سه ب+ ب+ ب+ کا علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 - ۶- تهداد مرداست سه سوال جامع علوم انسانی
 - ۷- هزبری سه هزبری هزبری هزبری
 - ۸- سنجاق مردمی (از چه بربست)
-
- م م د د م د م د د

چنانچه سبب‌ها یعنی نوتهای سیاه بعد از هر وتد را سیاه نقطه‌دار یعنی زمان (ج) فرض کنیم وزن ۸/۶ بدست خواهد آمد .

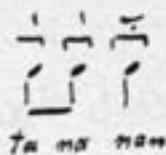
ب - مخمس اوسط :

این دور نیمی از دور مخمس کیبر است - یعنی

ج - مخمس صغیر :

از بیک فاصله تشکیل میشود یعنی :

«این استدوایری که مشهور و مستعملست میان ارباب صناعت، و بعضی
منآخرین^۱دوایر دیگر وضع کرده‌اند و این را هیچ حد و حصری نیست، هر که
خواهد، هر چند خواهد، از آن نقرات که خواهد، ایقاع ضرب میتواند
کرد. اما می‌باید که از حد اعتدال در نگذرد و بجهائی نرسد که از احاطه به وزن
آن عاجز آید و ضبط آن تواند^۲ کرد.»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی خاتمه

«بدانکه هریک ازدوایر اثی عشر (دوازده کانه) و آوازات^۳ و شبیات
را تأثیر خاص هست — بعد از النذاذی که از همه حاصل است، چنانکه : عشق
ونوا و بوسیلیک^۴، قوت و شجاعت می‌بخشد — و آوازات^۵ از این نوع تأثیر خالی‌اند

۱ - نسخه حاضر : متاخران.

۲ - نسخه حاضر : تواند کرد.

۳ - نسخه حاضر، آوزات.

۴ - نسخه حاضر، نوسلیک.

۵ - نسخه حاضر، آوزات.

اما از شعبات : ماهور و نهادند همین نوع تأثیردارند در نفوس - و اما راست و عراق و اصفهان ، مفیدا فرات بسط و فرحا ند ، واژ آوازات ، نوروز و کردانیا و از شعبات : پنجگاه وزاولی را همین نوع تأثیر است ، و اما بزرگ وزیر افکن و راهوی وزنگوله مورث حزن و اندوه اند ، واژ آوازات ، گواشت و شهناز را و از شعبات ، حصار و همایون و مبرقع و بسته نگار و صبا و نوروز عرب و رکب و اصفهان ک و روی عراق را همین نوع تأثیر است ، و اما حجازی و حسینی ، مورث ذوق و بسطی مشوب بحزن و اندوه اند واژ آوازات^۱ ، مایه و سلمک ، و از شعبات نهفت و نوروز بیاتی و دوگاه و عزال^۲ و اوج و جوزا^۳ و نیر^۴ همین نوع تأثیردارند و صاحب عمل می باید که با هر یک از این مجتمع شعری را مقارن گرداند که مناسب اثر آن باشد تا تأثیر آن در نفوس بیشتر و بیشتر باشد .
اینست بیان آنچه از اصول و فروع این فن میسر شد - والله سبحانه ملهم الصواب ومنه المبداء و والیه المآب^۵

پایان (بتاریخ ۰۴۴۵)

پرسشکار علم انسانی و مطالعات فرنگی

- ۱ - نسخه حاضر ، او زات .
- ۲ - نسخه حاضر ، غربال .
- ۳ - نسخه حاضر ، جوزی - نسخه ت ، جوزی .
- ۴ - نسخه حاضر مضاف ، دو - می بندارم باید نیز باشد .
- ۵ - خداوند که هنر بیاد ، الهام بخش حقیقت و راستی است ، از او آغاز می شود و بازگشت نیز بدروست . لازم است تذکار شود که در پایان نسخه ت ، بعد از این جمله چنین آمده است : « الاتمام فی عزه رجب المرجب سنّة تسعين و ثمان هائمه - تمت الرساله الشریفه ناقلا عن نسخة لاصل بعون الله وتوفيقه . » بنابراین استنساخ این نسخه (از روی نسخه اصل) در تاریخ ۸۹۰ هجری یعنی هشت سال قبل از وفات خود جامی پایان یافته است .